

Lauri Kettusen etymologinen sanakirja

SEPPO SUHONEN

Lauri Kettusen tieteelliseen jäämistöön sisältyy kansio, johon on merkitty: »Etym. sanakirja»; ensimmäisellä lehdellä on vielä tarkempi merkintä »Suomen sanojen alkuperä ja merkitysten kehitykset. I.» Tämä kansio käsittää koneella kirjoitettuna 566 sana-artikkelia aakkosväliltä *aaja* – *höystää*.

Niin suurisuuntainen yritys kuin jonkin kielen etymologinen sanakirja kiinnostanee alan tutkijoita, eritoten sanakirjamies Tuomo Tuomea. Eri lähteiden perusteella on paljon pääteltävissä siitä, millaista kokonaisuutta Kettunen suunnitteli.

Kettusen jäämistössä on myös toinen kansio, joka sisältää 155 artikkelia aakkosväliltä *aaja* – *hehka*, ja kanteen on Kettusen käsialalla merkitty: »Ennen uudistamista kirjoitettua». Tämä on selvästi työn ensimmäinen versio. Samassa mapissa on myös päiväämätön koneella kirjoitettu paperi, jossa tutkija selostaa työnsä edistymistä ja työsuunnitelmiaan näin:

Alkupuolella olin ensin jättänyt pois Toivosen mainitsemia sanoja ja vasta myöhemmin ne lisännyt (siitä sisällysluettelon täydennys). Myöhemmin otin mukaan kaikki Toivosen esittämät, vähemmän tärkeistä vain lyhyesti mainiten etymologioiden tekijät – Toivonenhan ei yleensä viittaa kirjallisuuteen. Olen ottanut mukaan myös sanoja, joita Toivosella ei ole (sen vuoksi ettei hän ole löytänyt niiden vastineita sukukielistä tai ei muuten ole tahtonut sanoa niiden alkuperästä mitään – tai sitten on pitänyt aikaisemmin esitettyä »mahdottomana»).

On luonnollista, että sanojen alkumerkityksiä ja merkitysten kehitystä tutkittaessa esitys väkisin paisuu suuremmaksi kuin tavallisen »etymologisen sanakirjan» koko edellyttää. Vaaditaan perusteluja, ei pelkkää sukukielten varmojen tai oletettujen vastineiden (tai lainasanojen) rekisteröintiä. Monet sana-artikkelit muodostavat pienen tutkielman, luullakseni yleensä kevyesti luettavan, sillä olen pitänyt silmällä myös »tavallista» lukijaa. Koetan vielä lyhennellä, missä mahdollista, ja kirjoitustapa on läpeensä yksinkertaistettava esimerkkisanoissa, niin että kirjapainokin niistä selviytyy. (Käsikirjoituksen merkintätapa on vielä kirjavaa.) Muistutan vielä, että en ole tarkastanut käsikirjoitusta läheskään »painokuntoon» enkä siihen työhön ryhdykään ennenkuin kustantaja on varmasti tiedossa. On paljon tasoittamista, lyhentelemistä ja pieniä lisäyksiäkin. Toivoselta puuttuvat sanat varustan sanan eteen ladottavalla +-merkillä.

Suomalainen Tiedeakatemia (joka muuten vastenmielisesti ottaa julkais-tavakseen suomenkielellä kirjoitettua) suostuu luullakseni mielihyvin sii-hen, että teos otetaan sen sarjaan »Kansallista tutkimusta», jos kustantaja sitä haluaa.

Tämä selostus koskee nähtävästi paksumpaa, siis myöhempää kansiota. Sen sisällysluettelon ensimmäisen sivun lopussa onkin merkintä: »Tähän asti täydennetty.» Siinä on 58 hakusanaa väliltä *aaja* – *aihe*. Samalla sivulla on erikseen rastittu joukko hakusanoja, jotka voisi olettaa täydennetyiksi SKES I:n perusteella. Ensimmäiseen käsikirjoitusversioon verratessa ilmeneekin, että ilmeisesti juuri SKES I:n vaikutuksesta lisättyjä hakusanoja ovat seu-raavat: *aapa*, *aapinen*, *aarni*, *aasi*, *aateli*, *aatto*, *aava*, *ahdas*, *aherrus*, *ahertaa*, *ahjo*, *ahkio*, *ahma*, *ahne*, *aho*, *ahrain*, *ahven* ja *Ahvenanmaa*.¹

Samaan tapaan on täydennetty muukin aineisto väliltä *a* – *h* siten, että vanha sanasto on pääpiirtein sama kuin Toivosella. Nuoren lainasanaston Kettunen on jättänyt pois lähes kokonaan, ja mm. *f*-alkuiset sanat puuttu-vat. Edellä esitetyssä sitaatissa mainittuja +-merkkejä lisättyjä sanoja osoit-tamaan tekijä ei vielä ole merkinnyt, ei sisällysluetteloonkaan.

Kyseinen etymologinen sanakirja on ollut tekeillä pitkään. Siihen viittaa myös seuraava Kettusen maininta Virittäjässä (1962a: 34, alaviite):

Kotikielen Seuran kokouksessa 16. 11. 61 piti hum. kand. V. Paakkunai-nen esitelmän *houkuttelemiseen* kuuluvista sanoista. Sen jälkeen minä esi-tin, mitä vastaavista sanoista olen lähes kymmenen vuotta sitten [harv. S.S.] esittänyt käsikirjoituksena olevassa semanttis-etymologisen sanakirjani I osassa (aikoinaan myös luennoillani). Esitystäni olen tässä vähän muutellut ja täydentänyt. Vrt. mitä Y. H. Toivonen näistä sanoista on kirjoittanut Suomen kielen etymologisessa sanakirjassaan.

Edellisestä sitaatista ei selvästi ilmene, milloin Kettunen aloitti etymologisen sanakirjansa valmistelut. Työn ensimmäisen version lähdeteoksissa on aina-kin kahdesti mainittu Aimo Turusen Kalevalan sanakirja, joka ilmestyi v. 1949. Tämä on selvä terminus post quem. Tässä käsikirjoituksessa ei ole mitään viittauksia SKES-teokseen vaan ainoastaan Y. H. Toivosen erillisiin tutkimuksiin. Jonkinlainen aikavihje on sekin, että *ahkeroida*-artikkelia on luonnosteltu paperille, jonka kääntöpuolelle kirjoittamansa runon Kettunen on päivännyt 29. I. 1948.² *houkuttella*-artikkelia ei kuitenkaan sisällysluette-

¹ Kun SKES I:ssä nimen *Ahvenanmaa* katsotaan muodostuneen kansanetymologisesti luultavasti *ahven*-sanan pohjalta muodosta **Ahvamaa*, nähtävästi juuri tämä toteamus heijastuu Kettusella seuraavasti: »— — mutta uskokaamme auktoriteettien mu-kana *Ahvenanmaa* kansanetymologian tuotteeksi — pienin varauksin, lisäksiin».

² Runon päiväykseen liittyy kirjoittajaansa hyvin luonnehtiva kommentti: »On sekin! Tässä illalla kesken proosallisimman työn — oikeakielisyyssoppaan — ja vielä vähän nuutuneena tämä välähdys, joka virkisti mieltä. Nyt takaisin työhön.»

lonkaan mukaan ole vanhemmassa kansiossa, mutta se sisältyy kyllä täydennettyyn käsikirjoitukseen. Tämä ilmeisesti joskus vuonna 1955 tai sen jälkeen kirjoitettu sana-artikkeli on saattanut antaa kirjoittajalleen muistikuvan »lähes kymmenen vuotta sitten», ja se saattoi tarkoittaa vaikkapa seitsemää vuotta. Yliopistoluennot muuten näyttävät olleen muulloinkin kuin tämän sanan osalta kirjoittajan innoittajina.

Kettusen kirjoitusjärjestyksestä hahmottuu seuraavanlainen kuva. On ilmeistä, että hän aloitti sana-artikkeleiden kirjoittamisen 1950-luvun alussa jo ennen SKES I:n ilmestymistä (1955) ja että hän kirjoitti kaiken uudelleen ja runsaasti uusia artikkeleita sen ilmestyttyä. Artikkeleissa on selviä todisteitakin siitä, että niin on tapahtunut. Useissa kohdin on viittaus Toivoseen (= SKES I) niin alussa ja tekstin sisässä, että myöhäinen lisäys ei tule kysymykseen. Sillä liuskalla, jolla ovat sanat *heppi* ja *hera*, *herua* on päiväys 6. 3. 57. Nämä artikkelit ovat syntyneet selvästi SKES I:n pohjalta. Edellinen niistä alkaakin: »Tulkoon mainituksi, Toivosen mukaan — —». Saman tien Kettunen on voinut korjata Toivosen erehdyksen, kun tämä on *hera*-artikkelissa merkinnyt liivin sanat *erä*, *erä*, *irä*, *ürä* viroksi.

Useimmat Kettusen käsittelemistä sanoista ovat samoja kuin Toivosella. Tämä yhteneväisyys olisi luonnollista siksikin, että molemmat ovat käsitelleet ensisijaisesti vanhaa sanastoa, ja juuri siksi Kettusen ensimmäisessäkin käsikirjoituksessa on SKES I:n kanssa yhteneväisiä hakusanoja. Siinä on kuitenkin kosolti sellaisia sanoja, joita ei ole SKES:ssa. Ei ole tietoa, miten paljon SKES:n 2. osa (1958) vaikutti Kettusen etymologisiin suunnitelmiin. Sanakirjan v. 1962 ilmestynyttä 3:tta osaa hän ei liene ehtinyt kovin paljon hyödyntää (Kettunen kuoli 26. 2. 1963).

Lauri Kettusen täydennetyin etymologisen aineiston kannessa oleva merkintä »I» on oikeastaan ainoa viite siitä, että käsikirjoitusta olisi saattanut olla useitakin kansioita; se ei ole kuitenkaan sitova todiste. Kettunen kertoo matkapakinoissaan (1960: 415):

Olen kirjoitellut artikkeleita koti- ja ulkomaisiin tieteellisiin julkaisuihin, päätyönäni kuitenkin on jo vuosia ollut etymologisen sanakirjan laatiminen (Suomen sanojen alkuperä ja merkitysten kehitykset). Ensimmäinen osa (n. 500 sanaperhettä, *h*-kirjaimen loppuun) alkaakin olla valmiina ja olisi hyvinkin jollei muuta hommaa olisi tuppautunut väliin — tai jos olisi ollut sopiva apulainen käytettävissäni.

Jo tämä vain pari vuotta ennen tutkijan kuolemaa ilmestynyt ilmoitus antaa aiheen olettaa, ettei tekijällä milloinkaan ollut enempää sanakirjansa yhtenäistä tekstiä kirjoitettuna kuin mainittu aakkosväli. Samaan viittaavat vielä eräät muut seikat. *hepo*-artikkelissa on maininta: »Olisi aihetta palata asiaan [s.o. hevosen nimityksiin] *sonnin* yhteydessä»; tämän voinee tulkita niin, että

kirjoittaja vasta suunnitteli joskus sinne asti pääsemistä eikä viitannut valmiiseen *sonni*-artikkeliin. Kun Kettunen täydenteli elämänsä viimeisinä vuosina n. 160-sivuisen aineistonsa yli 500-sivuseksi käsikirjoitukseksi, siinä riitti ymmärrettävästi niin paljon työtä, ettei hän tässä työssä pitemmälle ehtinytkään. Etymologista aineistoa sanalipuilla kirjoittajalla on saattanut olla runsaastikin.

On kunnioitettavaa, että eläkepäiviään viettävä tutkija ehti niinkin paljon valmistella etymologista aineistoaan vilkkaan julkaisutoimintansa ohessa. Samoina vuosina ilmestyivät ensinnäkin »Eestiläis-suomalainen sanakirja» (1958), »Hyvää vapaata suomea» (2. p., 1959) ja »Eestin kielen äännehistoria» (3. p., 1962). On harvinaista, että tutkija tai kuka hyvänsä kirjoittaja voi julkaista kolme uutta teostaan samana vuonna; niin teki Kettunen: »Kahdeksan matkaa Vermlannin metsäsuomalaisiin» (alkusanat Helsingin Pakilassa vuoden alussa 1960), »Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet» (alkusanat helmikuussa 1960) ja »Matkapakinoita ja muita muistelmia 1925–1960» (johdatus kesällä 1960). Viimeiseksi jäi muistelukirja »I. Nuoren Uki-Jysyn oloa ja elämää. II. Muita kertoelmia menneiltä ajoilta» (1962). Myös monet pienemmät työt vaativat tietysti aikansa.

Lauri Kettunen, aikanaan Tarton ja sitten Helsingin yliopiston itämerensuomalaisten kielten professori, oli näiden kielten suvereeni tuntija sekä kenttä- että tutkimustyönsä perusteella. Tämä asiantuntevuus näkyy selvästi käsikirjoituksesta. Samalla on ilmeistä, että hän halusi laatia nimenomaisesti itämerensuomalaisia kieliä koskevan teoksen. Etäsukukielten aineistoa ei esitetä juuri nimeksikään. Lukija ei saa yleensä edes tarkalleen tietää, miten laajalti etäsukukielissä jokin sana tunnetaan, saati sitten että hän voisi tarkoin päätellä, miltä kielikaudelta käsiteltävä omaperäinen sana juontuu. Nähtävästi tekijä halusi jättää etäsukukielten evidenssin esittämisen Suomen kielen etymologisen sanakirjan huoleksi. Usein hän mainitseekin, mitä Y. H. Toivonen on sanasta tuonut esiin.

Tarkasteltavaa etymologisen sanakirjan käsikirjoitusta ei voitane pitää kauttaaltaan tiukasti tieteellisenä. Tekijän suhtautuminen tehtäväänsä on osin pakinoiva, kuten hän itsekin viittaa alussa siteeratussa selostuksessaan kevyesti luettavaan tekstiinsä. Toisaalta Kettusen kirjoitustyyli yleensäkin ei aina ollut viileän tieteellistä vaan helposti kuohahtelevaa ja tunteellista. Hän näyttää aivan tietoisesti pyrkineen etymologioivassa tekstissään selittelemään näkemyksiään laveasti siksi, että SKES:n tiivis esitystapa ei häntä miellyttänyt. Se oli hänestä liiaksi toteavaa ja rekisteröivää, eikä kirjoittajan oma kanta tullut siinä aina tarpeeksi selvästi esiin.

Juuri merkityksenkehityksiä koskevilla selityksissään Kettunen antaa kirjoituskoneensa paukkua, ja hänen mielikuvituksensa saattaa ylittää tieteelli-

sen perusteltavuuden ja todennäköisyyden rajat. Silloinkin hän lienee aivan tarkoituksellisesti menetellyt niin. Tämän ei ole kuitenkaan tarvinnut merkitä itsekritiikkittömyyttä, kuten näkyy vaikkapa *harjaantua*-artikkelissa sanotusta: »Jospa *harjaantuminen* on tarkoittanut jotain (lapsosen) tottumista harjaan, harjan käyttöön? Kieltämättä hiukan väkinäinen oletus». Monestikin hän tähdentää varovaisuutta etymologioinnissaan, esimerkiksi *hanki*-artikkelissa näin: »— — eikö alkuvartalona olisi voinut — sanon voinut — olla jokin sana, jolla olisi saatettu ilmaista hangen sahinaa, kahinaa kulkijan tai kulkuneuvon alla».

Lauri Kettunen ei suinkaan halunnut aina esittää näkemyksiään ainoina oikeina vaan saattoi todeta vaikkapa tähän tapaan: »Jääköön parempaa ratkaisuun pääsy vastaisten tutkimusten varaan» tai »Ehkä löytävät paremman selityksen jos uusia kielellisiä todistuksia ilmaantuu» (sub *aitta*). *auma*-sanasta hän sanoo esittävänsä »hätäselityksen»: *ajaa* > **ajoma* > **aoma* (ja kun *ao*-digtongia ei ollut) > *auma* 'kokoon ajettu'. *apu*-sanan alkumerkityksen Kettunen rohkenee liivin perusteella olettaa »paremman puutteessa» olleen 'olkapää, hartiat', jolloin »täytyisi kai ajatella» 'auttamisella' tarkoitettua jotain olkapäällä kohottamista, jonkinlaista 'aputoimitusta', esim. käsin nostettaessa, kannettaessa.

Kettusella näyttää olleen sanakirjaansa tehdessään joitakin johtavia periaatteita ellei peräti idée fixen omaisia selityspenusteita. Niitä ovat:

1. Pyrkimys selittää sana mieluummin omaperäiseksi kuin lainasanaksi. Omapohjaista etymologiaa hän etsii mm. sanoille *aine*, *airo*, *aittaa* ja *akkuna* ~ *ikkuna*. Selitettynään, että *ehto* < *ehtää* (vrt. karj. *toin'e toisen eholla* 'kilpaa', siis kuka *ehtää* toisen tai *yhtä ehtoo* 'yhtä lujaa'), Kettunen toteaa: »Koska *ehto* liittyy näin kiinteästi omaan sanaperheeseen, ei germaanisista häätäetymologioita tarvita». Toisaalta hänellä on omiakin lainaselityksiä kuten *aprikoida*-sananjohdaminen venäjältä (< *obrok* 'luontaismaksu', siis 'arviovero'). Hän muuten »ollakseen ärsyttävän rohkea» näkyy halunneen selittää ikivanhan lokatiivin *-na* alkuaan interjektiksi, kun sitä »vepsässä käytetään (tosin venäjän tapaan) interjektiona (*na kus* 'kas tuolla' — —)». Mielenkiintoista tässä on se, että Kettunen oivalsi vepsän *nakus*-pesyeen sanojen venäläismallisuuden mutta ei aivan niiden venäläisperäisyyttä, joka tulee esiin vasta Matti Larjavaaran väitöskirjassa (1986).

2. Sanojen johtaminen tietyistä kantasanoista. Tästä on hyvä esimerkki verbi *ajaa*. Sen johdoksiksi Kettunen arvelee sanoja *aihe*, *airo*, *aita*, *aito*, *aita*, *aittaa* 'tiinehtyä', *aivastaa*, *ajatella*, *aivot* ja *auma*. Useat näihin liittyvät selitykset ovat kekseliäitä mutta eivät välttämättä aina oikeita. Kun *ajaa*-verbin johdos *ajeh* on ainakin pohjoiskarjalaisessa puhekielessä 'pyyntö, ru-

kous', on tähän merkitykseen päästy Kettusen mielestä vaivattomasti *ajaa*-verbistä; virossakin — Kettusella tunnetusti: eestissä — tavataan ilmaus *al-must ajada* 'pyytää almuja' ja savolaismurteissa esiintyy *ajelustaa* 'kerjätä'. *airo*-sanan osalta on viittaus virolaiseen murren sanaan *ajur* (*ajor*) »ajuri', joka ajaa tai jolla ajetaan venettä eteenpäin eli soudetaan. Viron *aer* on myös tuulimyllyn siipi, joka *ajaa* myllyn pyörimään. Kun se on airon muotoinenkin, se voisi olla merkityssiirrynnäisiä. *aita* taas olisi ollut alkuaan **ajeta*, varhemmin 'jono, rivi, ajamisesta syntynyt jälki'. *aitta* puolestaan palautuisi asuun **ajitta*, jolloin se olisi vanhastaan ollut varastosuoja, johon riistaa, tavaraa ajettiin eli kerättiin. *aittua* on voinut olla **ajettua*; onhan murteittain astuttaminen lehmän *ajossa* käyttämistä, ja vrt. vir. *aju aeg* 'kiima-aika', liiv. *ajäv* 'astuttaa'. Joskus on oletettu moniportaista sanojen johtamista kuten seuraavassa: *herkku* < *herkkä* < *hereä* < *hera*, mutta *heran* alkuperä jää kuitenkin tarkemmin selvittämättä.

On kiinnostavaa, että myös Mägiste (1983) esittää muutamia samantapaisia *ajaa*-verbiin perustuvia etymologioita kuin Kettunen. Mägisten mukaan (1983: 45) on ajateltavissa, että ims. *aitta* palautuisi muotoon **ajitta* (< **ajeitta* < **ajoitta*; < *ajo* + lokaalisuffiksi *-(i)tta*). Edelleen Mägiste (1983: 47) esittää nimenomaan omana käsityksenään (»unseres Erachtens»), että *aittua* on äänteellinen variantti verbistä *ajettua* Lönnrot 'svullna, svälla upp, bulna' ja sentapaisista, jolloin *aittu-* < **ajittu* < **ajeittu-* < **ajoittu-*. Mägistekin (1983: 17) viittaa viron *aer*-sanan yhteydessä murrevarianttiin *ajur* (*ajor*) ja arvelee sen mahdollisesti olevan kansanetymologinen muunnos, jossa *air* on yhdistetty *ajama*-verbiin ja muodostettu *ur* (< skand. *-re*) -johdos. Elleivät Mägisten ja Kettusen ideat perustu yhteisiin lähteisiin ja elleivät he ole tavalla tai toisella tunteneet toistensa näkemyksiä, ne ovat kiintoisia todisteita siitä, miten kaksi tutkijaa päätyy samaan tulokseen.

3. Merkitysten johtaminen tietyistä merkityspesistä. Semmoinen on erityisesti ääni. On selvää, että monet juuri *h*-alkuisista sanoista ovat ääntä jäljitteleviä, mutta joidenkin sanojen liittyminen tähän ryhmään Kettusella kaipaasi lisäperusteluja. Semmoisia olisivat hänen mukaansa mm. *aave*, *ahava*, *ahkera*, *halvaus*, *hanki*, *hapan*, *hehku*, *henki*, *herhiläinen*, *herjetä*, *hieroa*, *hiipiä*, *hinku*, *hioa* ja *hukka*.

4. Vaikeasti selitettävien äänneilmioiden lukeminen deskriptiivisyyden tiiliin. Mm. *ikkuna* selittyisi *akkunan* deskriptiiviseksi variantiksi. Samantyyppisiä voisivat olla esim. *ahma-*, *eksyä*, *epeli*, *etsi-* ~ *otsi-*, *haamu*, *hapsi*, *hairahtaa*, *hama-*, *harakka*, *hassu*. Kettunen suhtautuu hyväksyvästi moniinkin Lauri Hakulisen antamiin selityksiin, mm. sanojen *aave* ja *haave* yhteenkuuluvuuteen.

5. Kettunen haluaa oikaista monia Y. H. Toivosen SKES:ssä itämeren-

suomalaisten kielten osalta esittämiä käsityksiä tai tietoja, ja usein aiheellisesti. *ahmia*-sanan yhteydessä on huomautus, että Toivosen rinnastamat *ahvatada*, *ahvatleda* eivät lainkaan kuulu tähän, mutta ei kuitenkaan ilmene, miten ne sitten olisi selitettävä. Kettunen toteaa, että veps. *aigoin* 'ehkä', jonka Toivonen »yhdistää» *aikoa*-verbiin, ei voi kuulua siihen, vaan se on *aika*-sanan mon. instruktiivi (= ajoin), mutta äänteellisesti kyllä sopisi merkitsemään 'mitoin'³. Vatj. *aju(d)* ei voi Kettusen mukaan tietenkään olla *aivo*-sanan äännevastine⁴. Edelleen hänen mielestään Toivonen on »hairahtanut» ottamaan *askel*-sanan äänteelliseksi vastineeksi vepsän *hašk*-sanana, vaikka se palautuu muotoon **haisku*. SKES I:ssä *haaksi*-sanaan yhdistetyistä saarenimistä *Aaksisaar*, *Haksi-sār* jne. Kettunen antaa sukunimeen perustuvan selityksen (< **Hakkisen*-); samaa selityspäätöstä hän on soveltanut tiettyihin nimityyppisiin suuressa paikannimitutkimuksessaan (1955: § 564, 585). Yllättävä on Kettusen näkemys, että vir. *harima*-sanana kantana ei olisikaan *harja* vaan *hara*. Toivosen *avio*-artikkelissa mainitsema Inkerin runojen *avoinainen* ei Kettusen mukaan kuulu tähän vaan on yhdistettävä vatjan sanana *aivo* 'aivan, kokonaan, täydellisesti'.

Monet Kettusen etymologiset selitykset ovat hyvin mielenkiintoisia ja ajatuksia herättäviä. Joskus hänkin on rekisteröinyt muiden antamia selityksiä. Mainittakoon seuraavassa muutamia Kettusen käsikirjoituksessa olevia ideoita.

Suom. länsimurt. *ahde* 'törmä, mäki' -sanana merkitys on ymmärrettävissä niin, että se on *ahtaa*-verbin johdos. Juuri korkeisiin paikkoihin mäille ja törmille kernaimmin viritettiin eli ahdettiin pyydyksiä; ne olivat *ahdemäkiä* ja *-törmiiä*, joista vain attribuutti on jäänyt jäljelle. *ahteen* mahdollisen kuuluminen *ahtaa*-verbin yhteyteen mainitsee myös Toivonen, mutta Kettuselle on ominaista juuri se, että hän haluaa selittää asian laveammin ja expressis verbis.

ampua-verbin vartalo voisi mahdollisesti kuulua sanaperheeseen *ammo*- (kuten esim. sanassa *ammoillaan*), jolloin ampuminen olisi ollut 'auki tai irti pääsemistä' (vrt. vir. (*maha*) *laskma*).

Jos *ansa*-sanasta on ollut odotuksenmukainen verbi *ansata*, niin siitä *ansio*

³ Ei ole tosin varmaa, ettei Toivonen olisi tätä tiennyt. Hän näet pitää *aikoa*-verbiä todennäköisenä johdoksena sanasta *aika*.

⁴ Tämä huomautus perustuu siihen, että vatjassa toisin kuin virossa (vrt. vir. *aju* < **aivo*; Kettunen 1962b: 140) ei diftongin jälkikomponentti ole siirtynyt tavunalkuiseksi konsonantiksi muuten paitsi kehittymässä *i > j > d'* (Kettunen 1930: 133–37) ja jälkitavujen *o* on yleensä säilynyt (Kettunen 1940: 141–43). Kuitenkin *aju*-sanana voidaan pitää vatjana, olkoonkin että se lienee jollakin tapaa virolaisuus, tuskin sentään virolais-vatjalaiselta yhteisajalta.

kuten *raivata* : *raivio*. Silloin *ansiomaa* olisi ollut paikka, jossa ansoja pidentään, jossa *ansataan* ja 'ansaitaan', ja siitä pelkkä *ansio*. On voinut olla myös verbi **ansia* 'saalistaa ansoilla', ja tekijä on ollut **ansija*, josta *ansio*.

hakata-verbille kehittyneet merkitykset 'tarttua' ja 'alkaa' (virossa ja liivissä) ovat selitettävissä seuraavasti: 'lyödä, iskeä' > 'lyödä vastaan', 'alkaa vastustaa' > 'tarttua kiinni' > 'alkaa'.

Hauska on se ajatus, että *eväs* voisi olla *evä*-sananjohdos. Kettunen sanoo itsellään aina olleen sellainen tunne siksi, että evän seutu on rasvaisin kalassa ja parhaiten evääksi soveltuva kohta. Leikillisestä sanankäytöstä on voinut tulla vakava.

Etymologointi oli yksi olennainen puoli Lauri Kettusen monitahoista elämäntyötä. Hänen suurimmat julkaistut työnsä tältä alalta olivat liivin suuri sanakirja (1938) ja etymologinen tutkimus Viron paikannimistä (1955). Suuri etymologinen synteesi jäi kesken, ja aakkosvälin *a—h* sisältävä käsi- kirjoituskaan ei ehtinyt julkaisukuntoon. Siitä on kuitenkin nähtävissä, että sen tekijällä oli hallussaan kielenaineistonsa ja siihen liittyvän kirjallisuuden verraton asiantuntemus ja viljalti probleemeja murtavaa tieteellistä mielikuvitusta. Hän halusi usein antaa erilaisia selityksiä, jotka saattoivat osua harhaankin mutta joita lopullisen totuuden etsijän ei sovi jättää huomiotta.

LÄHTEET

- KETTUNEN, LAURI 1930: Vatjan kielen äännehistoria. Toinen, uusittu painos. SKST 185. Hki.
- 1938: Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung. Lexica Societatis Fenno-ugricae V. Hki.
- 1955: Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen. STAT B:90,1. Hki.
- 1960: Matkapakinoita ja muita muistelmia 1925—1960. Hki.
- 1962a: *Houkutella*-sanueen semantiikkaa. — Vir. 1962: 34—36. Hki.
- 1962b: Eestin kielen äännehistoria. SKST 156. Kolmas painos. Hki.
- : »Suomen sanojen alkuperä ja merkitysten kehitykset. I. Käsikirjoite. Helsingin yliopisto, itämerensuomalaisten kielten laitos.
- LARJAVAARA, MATTI 1986: Itämerensuomen demonstratiivit I. Karjala, aunus, lyydi ja vepsä. Mikkeli.
- MÄGISTE, JULIUS 1983: Estnisches etymologisches Wörterbuch. I. Hki.
- SKES I = Y. H. TOIVONEN: Suomen kielen etymologinen sanakirja. I. Lexica Societatis Fenno-ugricae XII,1. Helsinki 1955.

Das Etymologische Wörterbuch von Lauri Kettunen

SEPPÖ SUHONEN

Zum wissenschaftlichen Nachlaß von Lauri Kettunen (Professor an der Universität Dorpat 1919–1925, an der Universität Helsinki 1929–1953) gehört u. a. ein Manuskript »Suomen sanojen alkuperä ja merkitysten kehitykset I» (Die Herkunft der finnischen Wörter und ihre Bedeutungsentwicklung I). Der Verf. untersucht dieses Manuskript, das die Etymologien von ca. 550 Wörtern zwischen *aaja* und *höystää* enthält. Im Nachlaß findet sich auch eine frühere Version dieses Manuskriptes, die der Verfasser nach dem Erscheinen von Band I des Suomen kielten etymologinen sanakirja (Etymologisches Wörterbuch des Finnischen) (1955) beachtlich ergänzt hat. Da prof. Kettunen zu den besten Kennern der osfi. Sprachen in seiner Zeit gehörte, weisen seine Wortartikel viel neues sprachliches Material sowie interessante Ideen auf. Der Verf. folgert, daß dies Kettunens einziges unveröffentlichtes etymologisches Manuskript war, daß er jedoch wahrscheinlich Material gesammelt hatte für ein umfangreiches etymologisches Wörterbuch.

Verf. stellt folgende Hauptzüge der etymologischen Betrachtungsweise von Lauri Kettunen fest:

1. Das Streben, ein Wort eher als autochthon denn als Lehnwort zu erklären. Auf diese Weise werden mitunter Wörter als eigenständig betrachtet, die allgemein als Lehnwörter gelten.

2. Die Wörter werden von bestimmten Stammwörtern hergeleitet. Ein Beispiel dafür bildet das Verb *ajaa* 'fahren'. Kettunen vermutet, daß die Wörter *aihe* 'Thema', *airo* 'Ruder', *aita* 'Zaun', *aito* 'echt', *aitta* 'Speicher', *aittua* 'trächtig werden', *aivastaa* 'niesen', *ajatella* 'denken', *aivot* 'Gehirn' und *auma* 'Schober' davon abgeleitet wären. Die meisten dazugehörigen Erklärungen

zeigen Erfindungsreichtum, sind jedoch nicht unbedingt immer richtig.

3. Die Bedeutungen werden von bestimmten Bedeutungssippen hergeleitet. Hierher gehört vor allem der Ton, die Stimme, das Geräusch. Natürlich sind viele gerade der mit *h*-beginnenden Wörter onomatopoetisch, doch verlangen manche Wörter, die Kettunen damit zusammenbringt, weitere Erläuterungen. Lautnachahmend findet er z. B. u.a. *aave* 'Gespenst', *ahava* 'Frühlingswind', *ahkera* 'fleißig', *halvaus* 'Lähmung', *hanki* 'Schneedecke', *hapan* 'sauer', *hehku-* 'Glüh-', *henki* 'Geist', *herhiläinen* 'Hornisse', *herjetä* 'aufhören mit etw.', *hieroa* 'massieren, reiben', *hiipiä* 'schleichen' und *hioa* 'schleifen'.

4. Schwer erklärbare Lauterscheinungen werden der Deskriptivität zugerechnet. So wäre u.a. *ikkuna* 'Fenster' als deskriptive Variante von *akkuna* id. zu deuten. Einen ähnlichen Typ sollten z. B. *ahma* 'Vielfraß', *eksyä* 'sich verlaufen', der Wechsel *etsi-* (*etsiä* 'suchen') ~ *otsi-*, *haamu* 'Gespenst, Geist', *hapsi* 'Haar', *harakka* 'Elster', *hassu* 'verrückt' vertreten.

Zum vielseitigen Lebenswerk von Lauri Kettunen gehört als wesentlicher Teil die Beschäftigung mit der Etymologie. Seine größten veröffentlichten Arbeiten auf dem Gebiet sind das »Livische Wörterbuch» (1938) und die »Etymologische Untersuchung über etsyische Ortsnamen» (1955). Seine geplante etymologische Synthese blieb unvollendet. Der hier untersuchte Teil läßt erkennen, daß der Verfasser über eine unvergleichliche Kenntnis seines Sprachmaterials und der einschlägigen Literatur verfügte sowie über angemessene wissenschaftliche Phantasie. Er wollte die Herkunft der Wörter oft bewußt anders erklären als es sonst üblich war.